

Прегледни чланак

UDK 911.3:32 (470+571)

Review article

Мирко Грчић**КУЛТУРНО-ГЕОГРАФСКЕ И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ
РАЗВОЈА РУСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ***

Извод: Русија је не само велика земља, велики народ и велика сила, него и велика култура. Руска цивилизација је велика духовна тајна, о којој постоје многе филозофске концепције и научне теорије. Најчешће се суштина те цивилизације приписује географском фактору, православној духовности, руској националној идеји. Који су извори и начела руске цивилизације, какав је био њен историјски пут и раскршћа на којима се одлучивала њена судбина, о тим питањима се расправља у овом раду.

Кључне речи: Русија, цивилизација, култура, географија, геополитика

Abstract: Russia is not only a great state, great nation or a big power force, it is also a great culture. Russian civilization is a great spiritual mystery of which there are many philosophic conceptions and scientific theories. Usually the essence of this civilization attributed to geographic factor, Orthodox spirituality and Russian national idea. What are the sources and principles of Russian civilization? What was its historical path and the crossroads at which was decided its fate? About these issues are discussed in this research paper.

Key words: Russia, civilization, culture, geography, history, geopolitics

Увод

Цивилизације су супердруштва која обједињују људе који живе на одређеној територији, блиске по духу (или, по америчком географу Д. Витлсију, који имају „регионалну свест“) и по традиционалним цртама свог начина живота (у суштини, узајамним односима међусобно и с околном средином). Шта је основни принцип који одређује духовни идентитет цивилизације? Макс Вебер је својим делом „Економска етика светских религија“ (Weber M., 1963), инспирисао географе да узму у обзир некономске компоненте у истраживањима земаља и цивилизација, као што је тзв. економски дух становништва. Цивилизација није просто интересна заједница, то је пре свега духовна заједница, чији је смисао постојања у идеји, која тежи неком заједничком циљу.

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развој Републике Србије.

Шта је идеја цивилизације? То је стваралачко надахнуће, које одржава духовну везу међу људима и генерацијама, и на тај начин остварује континуитет заједнице. Другим речима, стваралачко надахнуће је неко узвишено *духовно начело*, које доминира над било каквом посебношћу (националном, религијском, класном). Свака култура или цивилизација има духовни циљ. У име датог циља троши се стваралачка енергија, која покреће цивилизацијски процес, као процес настајања, развоја и трансформисања цивилизације као друштвено-географског система.

Истражујући руску цивилизацију, неопходно је обратити пажњу на носиоце њеног смисла: 1. - Географски простор руске равнице у комплексу с одговарајућим историјским догађајима; 2. - Руско православље; 3. - Руску националну (државотворну) идеју.

Географски услови развоја руске цивилизације

Географски положај и величина територије савремене Русије је важан фактор њеног развоја и спољашњих веза. Огромна територија Русије има четири фасаде које су окренуте на запад према Европи, на север према Северном леденом океану, иза којег је Америка, на исток према Кини, Јапану и Кореји, на југ према исламском Блиском и Средњем истоку од Кавказа до Пакистана, али и старом савезнику Индији. Русија граничи са 20 држава, при томе оне су у дијапазону од високо развијених суперсила (САД) до заосталих земаља као што је Монголија и Туркменистан. Граничне државе припадају различитим цивилизацијским, религијским и културно-језичким групама. У "блиском суседству" живи око 25 мил. етничких Руса као националне мањине, од тога око половина у Украјини. С друге стране, сама Руска Федерација је етнички сложена држава.

Територија Русије разапета је као кожа сибирског тигра. Речне долине прошарале су је у правцу север – југ, а окосница се пружа у правцу исток – запад. Русија је уникална у физичко-географском погледу. Њена уникалност се састоји пре свега у томе, што је то „хладна“ северна земља. До распада СССР могло се говорити, да Русија није само северна земља, него садржи и јужне територије, с повољнијим климатским условима и биоклиматским потенцијалом. Али данас, пошто је јужни део одсечен (практично од 22 мил. km² остало је 17 мил.), Русија је безусловно северна земља. У њеном склопу су разноврсни природни предели – тајге, степе, Валдајска висораван, Карелија, Урал, Каспијска низија, Предкавказје, Алтај, Сахалин, Камчатка, воде Амура, Лене, Бајкалско језеро и друге.

Становништво Русије је бројно (близу 140 мил.) и размештено претежно северније. У целини, Русија се налази северно од 50-те паралеле. Санкт Петербург је на ширини јужног Гренланда, северног Лабрадора и Аљаске, а Москва – на паралели јужног Лабрадора. Ипак, Русија је гео-

графски специфична земља, услед западних ветрова и Голфске струје који доносе влагу и топлоту. Русију не можемо поредити с Канадом, поготово не са САД, која је умерено-суптропска земља са знатно већим биоклиматским потенцијалом. Већина становништва Канаде живи на географским ширинама као између Крима и Припјата (тј. на географској ширини Украјине), а северније је људска пустиња (шума, тајга, тундра, врло ретко насељена). Канаду називају “земљом јаворовог листа”, док у Русији јавор расте знатно јужније. Клима Северне Америке је блажа због мање територијалне дубине, док је пол хладноће у Русији, у дубини огромног евроазијског копна. У Русији често пореде Кубан с Ајовом, али се он налази знатно јужније.

Природна богатства Русије су колосална, од фосилних горива до шумских комплекса и чернозема. Богата је свим врстама минералних сировина (по табели Менделеева), права ризница, “острво с благом”. Због отежаних природних услова њихова експлоатација је скупља, због чега су и њихове цене више од светских, те се користе углавном за унутрашње потребе. У тако великој земљи као што је Русија, развој привреде је усмерен пре свега на задовољавање потреба не светског, него унутрашњег тржишта, што је у прошлости захтевало специјалне мере планирања и управљања привредом.

Земљорадња у Русији је условљена зоналношћу поднебља и земљишта. Најзначајније су зоне шумостепе и степе. Природа је створила значајна ограничења у развоју пољопривреде, како у северним тако и у полупустињским пределима. На евроазијском континенту приближавају се међусобно жарке пустиње и полупустиње и северне хладне пустиње. Зато је пољопривреда одувек била слаба тачка Русије. Можемо се само дивити генију руског народа, који је у сложеним условима севера, ипак успео да створи острвске зоне земљорадње дуж река, у дубини континента. У нечерноземној зони ипак, никад није било крупне земљорадње, изузев приградске пољопривреде. Стога се у њој јавља интензиван процес деаграризације и урбанизације.

За Русију су карактеристичне честе неродне (гладне) године, које су биле повезане пре свега с биоклиматским особеностима. Успеси ове или оне политике увек су зависили од приноса жита. Само она земља има политичку независност, која сама себе храни. У датој социјално-природној ситуацији неопходност преживљавања Русије одредила је потребу стварања великих државних резерви жита, на годишњем нивоу. У доба Стаљина те резерве су стваране на сопствени рачун, а после Стаљина на рачун увоза. У совјетско време те чињенице су условиле кретање у два правца.

Први правац – стварање моћног централизованог система откупа жита. Успут речено, из истог разлога, услед природних услова, никле су суперцентрализоване државе у пустињама Истока (Египат, Вавилон). Суперцентрализација данас Русији није потребна, али планско-дистрибутивни си-

стем за Русију није непознат. Он је органски проистекао из вишевековне традиције преживљавања. Планско-дистрибутивни систем је био органска потреба развитка земље услед природних услова. Уосталом, и у Северној Европи осећала се та потреба. Баш у скандинавским земљама уведено је највише елемената социјализма (уз очување капиталистичке основе). Истина, тим земљама погодује топла Голфска струја, па је клима тамо блажа.

Други правац – потреба снажне државне подршке пољопривреди. Баш у земљама Северне Европе запажамо највећу подршку државе у Европи. У Норвешкој се чак 1/3 домаћег бруто производа усмерава у пољопривреду. Држава даје снажну подршку аграрном сектору путем повољног финансирања, услуга, ресурса, дотација аграрном и услужном сектору. Ту су неопходни план, и планска привреда при колективној форми организације рада, која је била присутна у царској Русији у виду општине и у совјетској Русији у виду колхоза. У Русији фармерство никад није заживело услед тешких природних услова. Овде је нужна много већа слога радног потенцијала. Аграрна политика стаљинизма учинила је пољопривреду слабо ефикасном привредном граном, у којој је запослено око 13% економски активног становништва.

Русија је не само велика земља, велики народ и велика сила, него и *велика култура*. На њеној територији се преплитало, прожимало и сједињавало мноштво култура, које се данас препознају у стилским формацијама градова и типовима културних пејзажа. Центрипеталним особинама руске земље супротстављали су се центрифугални утицаји огромних пространстава, која раздвајају села и градове. Скандинавци су називали Русију „Гардарихија“ – „земља градова“. „Ипак између градова и села су се простирала безљудна пространства, понекад тешко савладива. Због тога у Русији су се развијале не само обједињујуће, него и разједињујуће тенденције. Сваки град је имао своје нарави и обичаје. У руској земљи увек је било мноштво градова, но и мноштво култура“ (Лихачов Д., 1996). Зашто у руским равницама није никло много посебних самосталних држава, као на Западу? Несумњиво да су основни чиниоци били географски и историјски. Комунитативност и прозрачност простора су допринели ширењу руске културе, а монголска најезда и империјалне амбиције руских царева, у комбинацији са деспотском централизацијом власти, цементирале су руске земље.

Прелазне и граничне зоне (лимитрофи и лимеси) руске културе, представљају непрекидни ланац регионалних система културне циркулације (међусобне размене), који у виду дугиног лука опасује Русију од Прибалтика преко Украјине, Закавказја и Средње Азије до Кореје. Та „велика културна граница“ или “лимитрофна зона” (лат. *limes* – граница, *trophos* – земља за прехрану граничне војске), спаја руски културни субконтинент са европским и азијским цивилизацијским ареалима преко прелазних простора као што су: Балтички регионални систем, неманско-висланско-полеско пространство, карпатски и балкански нодални чворови, средоземноморски

и црноморски регионални системи, кавкаски чвор, каспијски регионални систем, туранско-степско “отворено пространство”, алтајско-сајански чвор, монголско пустињско-степско пространство, Приамурје и слабије изражен тихоокеански регионални систем. Тај лимитроф представља “дугу нестабилности” у блиском суседству Русије. Граничне државе припадају различитим цивилизацијским, религијским и културно-језичким групама. Са тог гледишта интересантне су кавкаска, централноазијска и источноевропска зона.

Руска земља и менталитет

Географска средина у руској низији знатно је мање разнолика него у Западној Европи. Познати мислилац В. Кључевскиј је приметио да „две географске особености разликују Европу од других делова света... то су, прво, разноликост површинских форми, и друго, необично извијугана линија морских обала“. Исти аутор наставља: „Русија – говорећи само о Европској Русији – не дели те повољне природне особености Европе... Море чини само мали део њених граница; обалска линија њених мора је безначајна у поређењу с њеним континенталним пространством... Једноличност је карактеристична црта њене површине; једна форма превлађује готово на читавом њеном пространству. Та форма је равница, таласаста раван... већа од девет пута од Француске и веома невисоко... издигнута изнад нивоа мора“ (Ключевский В., 1937).

Пространство и монотонија руске равнице, њен изразито континентални климат, значајна улога шума и степа, природа мање измењена од човека, све то карактерише руски део Европе. Тај део дели се на три велика региона – северни, југозападни и југоисточни. Северни су насељавала финска племена, која су живела од лова и риболова, док земљорадња није била од већег економског значаја. Југозападни регион се одликује знатном географском разноликошћу. Он је улазио у састав древне екумене. Дњестар је био „река живота“ за земљорадничка племена. Овде су откривени остаци културе старе преко 5 хиљ. година. Југоисточни регион имао је мању географску разноликост него Придњестровље, и вероватноћа да су ту постојала жаришта древне земљорадње је мала (Анучин В. А., 1982). Према истоку и североистоку руски простор захвата Сибир, који стреми ка Тихом океану и Северном Леденом океану.

Русија географски и цивилизацијски има амбивалентан карактер – европски (шумски) и азијски (степски). Огромна територија Русије, која се простире “од мора до мора” и чини својеверсну државу-континент – била је историјски зона формирања евроазијског суперетноса, зона дугог суживота и сарадње шумских и степских народа, при чему је разноликост предела била импулс веза и развоја. Тај огромни простор амортизовао је и

асимиловао културне утицаје из Северне Европе преко Варјага и балтичких народа, из Византије преко Јужних Словена, из Западне Европе преко Западних Словена и из Азије преко татаро-монголских, турских и иранских народа. Због тога је тешко дефинисати руску културу као једну целину. Тај огроман простор, пред којим Русија стоји већ више векова, створио је у руској души ону тајновитост, посебност мишљења и схватања суштине, самобитности и специфике Русије, коју је песник и дипломата Ф. И. Тјутчев, још у XIX веку, изразио стиховима: *“Умом Русију не можеш обухватити, // Аршином опитим не можеш измерити: // Она има особит стас, // У Русију можеш само веровати”*.

Различити аутори често говоре о „парадоксалности“ руске културе. Н. А. Берђајев је говорио о противуречностима руске културе и о утицају непрегледних руских пространа на “руску душу”: „У руску психологију ушли су безграничност руске државе и безграничност руских поља. Руска душа је ударена ширином, она не види границе, и та безграничност не ослобађа је, него заробљава. И та духовност руског човека ушла је унутра, у смисао“ (Берђајев Н.А. 1996., 234). Даље Берђајев пише о томе, да је мала компактна територија Немачке створила у Немцу жељу да све уреди, распореди по местима за разлику од Руса, у којем су непрегледна пространства домовине утицала на одсуство осећаја за меру и неумење да се носе са сопственом судбином.

Велико и слабо насељено (“разређено”) пространство, било је изазов за посебан тип крупноразмерног просторног мишљења. Руска представа о простору често је расплунута и више симболична. Велики простор умногоме утиче на црте руске просторне психологије, у смислу сталних изазова и осећања незавршености освајања простора у ширину и дубину. “У таквим условима код људи је стално присутан дух првооткривача и освајача” (Гуровский, 1993).

Руски менталитет има одлике *територијалности* и *аспацијалности*. За народе који су стално морали економски освајати своје пространство, који су имали дуги контакт с примарном природом, карактеристично је очување природности у култури и вери. Представници руског космизма на прелазу XIX и XX век, Н. Федоров, К. Циолковски, В. Вернадски, И. Лаптев и други, скренули су пажњу на опасан процес отуђења Западне антропоцентричне цивилизације од природе, а такође на несхватање међузависности у природи (космосу). Осећај везе са космосом (природом) повезан је са доживљајем света у руском менталитету, који, за разлику од менталитета Запада, није био под утицајем рационализма епохе Просветитељства и сцијентизма. На тај начин, руски човек је поред рационалног, очувао и емотивни однос према природи и уопште према геоеколошкој средини. Простор за Русе није само материјална, него и морална, духовна категорија – то је “Света Мајка Ру-

сија”. Према њој Руси имају заштитнички, чак свештени однос, а не утилитарни какав су имале западне метрополе према колонијама.

Равнице су утицале на културни „монизам“ руске цивилизације (насупрот плурализму), али ипак, важну улогу имали су и унутаркултурни узроци „аспацијалности“ као што су: православни колективизам; концепција руске (самодржавне) власти, позајмљена из Византије, која је условила интеграцију Русије при потчињеном значају родоплеменских и регионалних веза; миграције слојева службеника у Московској држави; одсуство укоренење класе земљопоседника; ванисторичност и чак екстериторијалност административно-територијалне допетровске поделе, посебно у 17. веку; јединство руског језика, чија улога је значајно превазилазила улогу латинског на Западу; монголска најезда, која је цементирала руске земље на просторима руске равнице.

Можемо претпоставити, да поједине црте руског националног карактера теже ка различитим регионима Русије, рецимо, експресија – према Југу, спокојство – према Северу. Могућа је такође тежња разних црта руског националног карактера према градовима (индивидуализам) или ка сеоским подручјима (колективизам). Ипак, руска култура је просторно слабо диференцирана („аспацијална“). Једва да је могуће говорити о регионалном менталитету, пошто се менталитет испољава пре на цивилизацијском и субцивилизацијском нивоу, иако се елементи регионалног менталитета ипак сусрећу. По типу регионалне структуре, савремена Русија је супротност мозаичним типовима цивилизација као што је била античка Грчка и средњовековна феудална Европа.

У Русији постоји регионална диференцијација културе, али та структура се карактерише не мозаичношћу као у Европи, него континуалношћу. Специјалисти примећују извесне специфичности субетноса (становништво Поморја, руски Север, Поволжје, Сибир, Црноморско приморје, Козаци итд.). Та посебност се формирала под утицајем адаптације становништва локалним природним и културним ареалима, а такође због различитог историјског искуства. „Живот у регионима руског Севера с његовим шумама, трговачким градовима, традиционалним животом и манастирима веома је различит од степских региона с огромним пространствима обрадивог земљишта, интензивног сточарства и дугих трговачких путева. Још важнији извор етничке разноврсности је мешање и узајамна културна адаптација различитих етничких група: словенских, угро-финских и турских. То одређује једну од најважнијих карактеристика етнокултурног облика Русије – значајан дијапазон варијација дијалеката, фолклора, обреда, форми домаће културе и веровања“ (Ерасов Б., 1997). За схватање руске културе ипак нису довољне једнозначне линеарне схеме етничког или националног супстрата, потребна је вишедимензионална анализа културног простора.

Руски културни простор

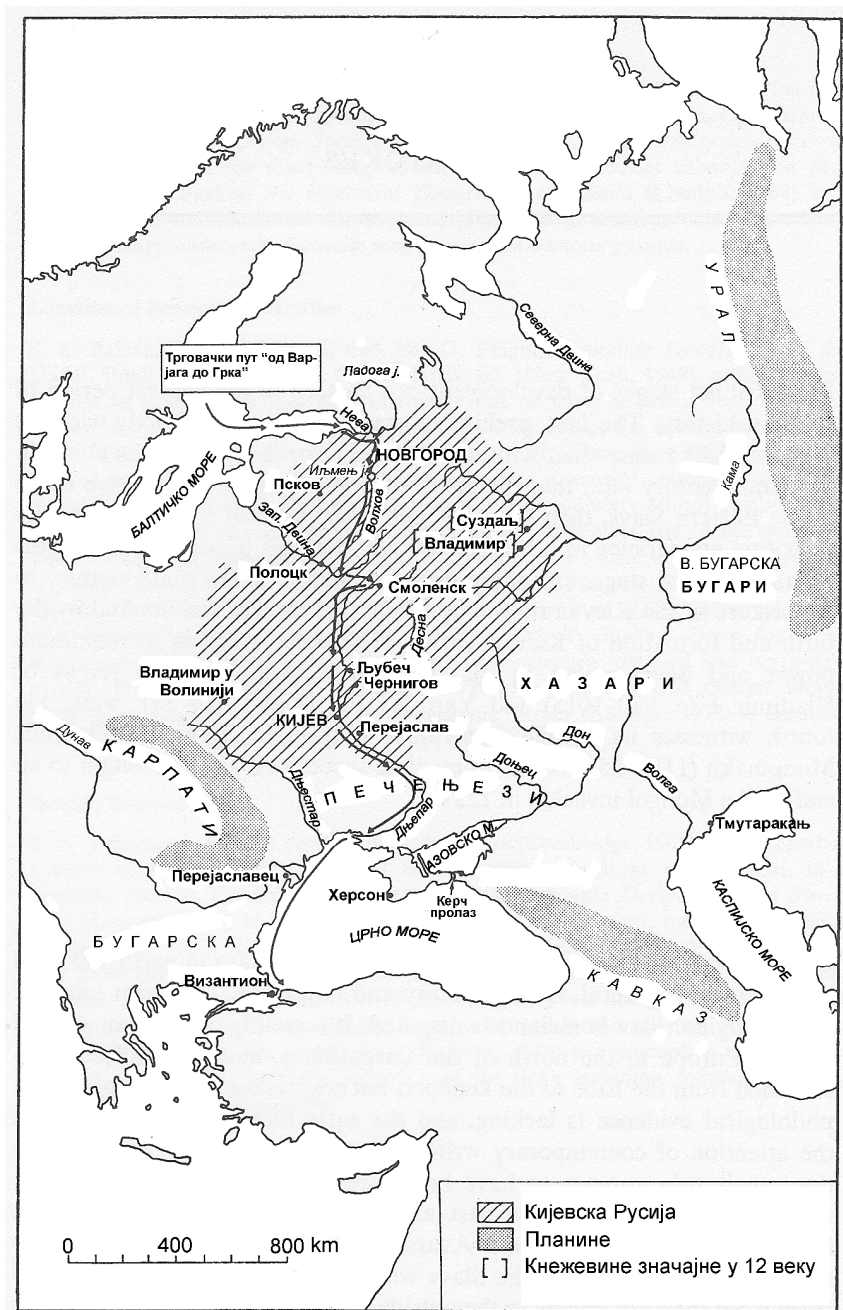
Први историјски подаци о народу названом Рос, или Рус, размештеном северозападније од доњег Дона, потичу из VI в. н. е. (Рыбаков Б. А. 1975). „Формирање црта, својствених древним Словенима, односе се на дубоку древност, у сваком случају III - II миленијум пре нове ере“ (Алексеева Т. И., 1974) или на „скитски период“ (Рыбаков Б. А., 1979). Најстарија прошлост повезује се са Скитима и Кијевском Русијом (Пољани, Древљани, Улици – Чернигов, Белгород). Словени мигрирају из Средње Европе у шумске области Русије у периоду од V – VII века. Од VIII века оснивају викиншка племена Варјази (у грчким изворима *Varangians* и у арапским *Rus*), првенствено из централне Шведске и острва Готланд, утврђења око Финског залива. Напредовали су дуж реке Неве и преко језера Ладога и инклинирали се међу Словене. Први извор о Викинзима у Русији, *Руска Прва Хроника*, говори да су 862. године Викинзи Рурик и његов рођак, који су позвани од словенских и финских племена да дођу и владају над њима, проширили своју власт од северозападне Русије до региона у поречју горњег и средњег Дњепра, са центрима Стараја Ладога, Руриково Городишће, Сиаское Городишће, Тимерово, Гнездово. Речна рута Волков – Иљмен – Дњепар, која је повезивала источни Балтик са Византијском империјом, позната је као „Рута од Варјага до Грка“. Рурик је око 862. г. основао у Новгороду темеље будуће државе Русије. Његов наследник Олег Мудри је проширио своју власт све до Кијева, и у њему саградио своју престоницу. Руска експанзија на византијско тржиште почиње у раном X веку, са руским нападима на Константинопољ 907, 911. и 944. године, који су резултирали трговинским уговорима. Кијев је постао политички и културни центар нове кнежевине којом су владали потомци Рурика, познатог као Рус, до 16. века. Та земља је позната као Русија.

Историјско језгро Русије заузима источни део великих европских мешовитих шума, где су Словени асимиловали финска племена, као и њихове прве скандинавске освајаче – Варјаге. Северније се налазе арктичке равнице и тундре, а јужније – степске и субпустињске низије, међу којима су се кретала номадска племена, која су говорила алтајским језицима – Хазари, Печењези, Кумани, Волжски Бугари, Монголи, Татари. Кијев је подигнут у зони шумостепе, на рубу мочварног Полесја, Новгород је у зони тајге а Москва у зони мешовитих шума. Ти центри су се развили на стециштима трговачких путева, који су пратили токове река између византијског, Балтичког и арапског света („на путу од Варјага до Грка“) (сл. 1). За време кнеза Игора дошло је до интензивних контаката с Византијом (912-945). Владимир Свети (978-1015) је примио православно хришћанство 988. г., и проширио своју власт на Пољску и волжску Бугарску. На југоистоку, око доњих токова Дона и Волге, у IX и X веку налазио се мо-

ћан хазарски каганат. Руско-хазарски конфликт настао је из два разлога: први, због антагонизма православља и јудаизма (Хазари су примили јудаизам половином VIII века), и други, због блокирања комуникација и трговине, које су вршили степски народи на линији север–југ. Најезде азијских номадских племена са Истока (Печењега, Татара) ослабиле су кијевски центар. После првог пада Византије (1204), уследила је монголска инвазија и пораз Русије на реци Калки (1223). Концентрисана набујала енергија номадских племена евроазијских степа, предвођена Монголима, потчинила је руске земље и кнежевине, одвојивши их од културних и економских токова Западне Европе и Византије. Унук Џингис кана Батиј кан, чија је војска била састављена претежно од Татара, на Волги је основао државу Златну хорду, са престоницом Сарај. Хорда се у 15. в. поделила на Казанско царство и Кримски канат са центром Бахчисарај (Симферопол).

Пренос престонице у Владимирск, у XII веку, ојачао је север Русије. Уследиле су борбе против германских мачоносаца са запада, које је зауставио Александар Невски 1242. г. Новгородска држава је постајала све изражитија алтернатива руским кнежевинама подређеним Хорди. Између 1328 – 1340. г. забележен је велики успон Москве за време кнеза Ивана I. Московски велики кнез Димитриј Иванович „Донски“ поразио је Татаре 1380. г. на Куликовском пољу, а кнез Иван III Велики је 1480. стекао независну позицију према Татарима. Од тада Татари нису више нападали руске земље. Од 1533 до 1584. године владао је Иван IV Грозни, који је поразио казанске и кримске Татаре, проширио руску државу од Каспијског до Балтичког и Црног мора и почео експанзију иза Урала. Он се крунисао за првог “Цара (што ће рећи Цезара) свих Руса”. Подигао је на ушћу Северне Двине у Северно море град Архангелск (1584), да би унапредио трговину са Западном Европом. Утврдио је своју престоницу у Москви, која је проглашена за “Трећи Рим”, пошто је у оно време „Други Рим“ (Константинопол) већ био у рукама Турака. Утврдио је московски Кремљ и изградио храм Василија Блаженог (1550-1560), са седам купола у облику чалми татарских канова у знак седам победа над Татарима. У његово доба изливени су у Москви „цар-звоно“ и „цар-топ“, који због својих гигантских размера никада нису служили својој сврси.

У доба Ивана Грозног почиње руска експанзија у огромна слабо насељена степска пространства на југоистоку и шумска на истоку. На реци Каму су се настанили браћа Строганови, и ту почели да се баве металургијом гвожђа. Цар им је дозволио да праве и продају оружје и да сакупљају војску од слободних сељака – козака, под условом да чувају границу од упада Татара. Козаци су у 16. веку, под вођством Јермака, ратовали против Татара и дошли до реке Иртиша. Руси су касније подигли град Тоболск, који је постао одскачна даска за освајање Сибира.

Слика 1. – Кијевска Русија у XI веку
(Извор: *Auty R., Obolensky D. 1989, адаптирано*)

Руски културни простор или „културосфера“ обухвата источнословенске народе – Русе (Великорусе), Белорусе и Украјинце (Малорусе). *Украјина* је била подељена између Пољске, Русије и Литве. Од 16. века се формирао украјински етнос. Године 1917. створена је република Малорусија, која је декретом 1922. преименована у Украјину. *Белорусија* је историјски била део Кијевске Русије и Пољско-литовске државе. При подели Пољске је Белорусија остала под утицајем Русије, из које се издвојила 1917. када је проглашена Белоруска социјалистичка република, од 1990. Белоруска Република. Главни град је Минск, а познати су Припјатски природни резерват, погранична тврђава Брест. *Молдавска кнежевина* настала је 1359. године. У периоду од 16–18. в. била је под утицајем Турске, потом Аустроугарске (Буковина) и Русије (Бесарабија). Године 1940. створена је Молдавска Републ. Била је окупирана у периоду 1941-1944. од стране Румуније. Године 1990. проглашена је самостална Република Молдова, а у оквиру ове су 1992. самопроглашене Придњестровска репуб. и Гагаузија. Знаменитости су Кишињев – глав. град, Орхеи Већи – манастир, Сороца – руска тврђава на обали Дњестра, Комрат – музеј Гагауза.

Руски културни простор садржи *елементе византијског наслеђа* у виду православне саборности (и православља уопште) и јаке државне традиције. Саборност у вези с државношћу била је важан интегрисући фактор међу народима. Ширење руског културног простора ишло је паралелно с ширењем државе. Друга повезујућа нит је византијско-руско православље, које је служило као стожер солидарне интеграције у руском културном простору. Саборне црте су обезбеђивале адаптивну интеграцију како у границама руске државе, тако и међу свим источно-хришћанским народима. Руска доминација била је историјски и географски условљена. При формирању културног субконтинента, руска припадност је постала симболична за сву Русију, а не чисто етничку. У току освајања простора, кретања на север, југ и исток, Руси су представљали силу, која је иницирала, покретала дати процес.

У сусрету руске и аутохтоних култура можемо говорити о *солидарном заједништву* пре него борби за животни простор. То заједништво је створено услед више или мање дугог историјско-географског процеса. Руси су се према неруским народима односили као „старији брат“ („баћушка“), али то је ипак била далеко блажа форма од оног начина на који су народи Западне цивилизације поступали са својим колонијама. За Русе није карактеристично робовласништво и трговина робљем. Укључивање у Московско царство огромних територија није се остваривало на рачун истребљивања присаједињених народа или насиља над традицијама и вером домородаца, него на рачун комплементарних контаката Руса с аутохтоним народима или добровољног прелаза тих народа под руку московског цара. Познато је да је Грузија молила да буде прикључена – дуго времена први Романови (Михаил, Алексеј, чак Петар) нису хтели да приме Грузију, и да преузму на себе такво бreme. Тек је Павел непромишљено склопио уговор с Георгијем XIII и

прикључио Грузију у састав Руске империје. Резултат је био следећи: 1800. године било је 800 хиљ. Грузина, 1900. године 4 мил. Руска војска је бранила Грузију од горштака, по цени великих губитака. Такође, идеолошко јединство у оквиру бившег СССР-а и Источног блока, плаћано је руским ресурсима.

Културно-историјске и архитектонске знаменитости су концентрисане у европском делу Русије – Новгород (Велики), Москва, Сергијев Посад (Загорск), Псков, Санкт Петербург, Јекатеринбург. Постепено је јачао руски продор иза Урала. Сибир постаје јасан симбол руског простора и једна од хипостаза Русије. У XVII веку “земљепроходци” су означили почетак интеграције Сибира у руски културни простор. То кретање иде од једне реке до друге: Тоболск на ушћу Тобола у Иртиш, Сургут на Обу, Јенисејски Острог, Уст-кутскиј Острог на Лени, Верхојанско Зимовје, Средњекотлинск. За време Алексеја Михаиловича то је већ Тихи океан (Охотск), Забайкаље и Приамурје (Туровский Р. Ф., 1993).

При ширењу руског просторства основна оријентација није била завојевање, него освајање у условима ретко насељеног („разређеног“) простора. Специфика, смисаони садржај ретко насељеног простора је у томе, што он даје могућност носиоцима различитих индивидуалних култура да се селе, живе заједно, ступајући више у суседске него у конкурентске односе. Пошто места има за све, сви могу дати допринос у освајању простора, у складу с креативним способностима своје културе. Резултат је подела функција међу културним супстратима. Реч је о еволутивним процесима међудејства етничких и регионалних група на територији и формирању стабилних територијалних система.

Карактер индивидуалности у руском простору такође се испољава у другој форми, у поређењу са Западном Европом. У условима солидарних односа и у вези с потребом за уједињавањем у ретко насељеном простору, уместо атомизираних европске, подржава се саборна индивидуалност. У простору таквог типа стварају се услови за узајамно адаптивну интеграцију. Слабост конкурентских односа, с једне стране, условљава стабилност и релативну политичку одрживост просторног система. С друге стране, она несумњиво кочи револуционарно усвајање нових елемената. Ширење руске империје пратило је ширење руске културе, која има необичну способност за дифузију, да се усваја и да се комбинује с другим културама у простору. То изражено својство да се адаптира сваком окружењу, да ствара у њему своју културу, образује солидарне везе, водило је руски народ по његовим историјским путевима, трасираним у огромном просторству, које је постало руско просторство.

Друго сродно својство – способност за *асимилацију* елемената у границама културног просторства. Различите индивидуалне културе у руском простору, познавајући једна другу, асимилувале су ове или оне елементе, а саме су се често растварале. Руско просторство прихватало је носиоце културе других светова – Европе и Азије, и они су се уписивали у то простор-

ство. Руска духовност као идеалистичка компонента руског културног предела, усвајала је и прерађивала, преосмишљавала и по своме оваплоћивала позајмице доспеле на руско тле. “Згушњавање” културног простора Русије повезано је с трансформацијом његове структуре, укључујући односе између “европске” и “азијско-сибирске” компоненте. Иако је историјски примала доста цивилизацијских утицаја из Европе и Азије, Русија им је доста и узвраћала. На пример, почетком XX века европску културу су обележила таква имена као Толстој (књижевност), Тагиљев (балет), Кандински (сликарство), Стравински (музика), Мајаковски и Јесењин (поезија).

Панправославље и идеја Москве као “Трећег Рима”

Историја античког и хришћанског света показује да је идеја величине и богоизабраности својствена сваком моћном и експанзивном народу, укључујући и Русе. Кнез Владимир је схваћен као руски Константин Велики, зато што његова владавина представља прелаз Кијева од паганске у Хришћанску државу. Наиме, после напада Руса на Константинопољ 860. г., Византија шаље мисионаре да увуку њихове суседе у орбиту источног хришћанства. Постепено, хришћанство је јачало услед рада мисионара међу Словенима као што су Ћирило и Методије и њихови ученици. Они су изумели писмо за Словене, названо ћирилица, које је и данас у употреби међу Русима, Бугарима, Србима, Македонцима и Црногорцима. Они су такође преводили хришћанске књиге на старословенски језик. Тај посао био је јако користан за кнеза Владимира. Према *Руској првој хроници*, кнез Владимир је слао емисаре да испитају религије суседних народа. Он није био импресиониран латинском хришћанством, а није прихватио ни ислам од поволжских Бугара (пошто је забрањивао алкохол), и јудаизам од Хазара. Када су се његови емисари вратили из Константинопоља, они су били одушевљени начином молитве у великој цркви Хагиа Софија (Света Мудрост). Византијска култура мамиле је кнеза Владимира на југ. Он је послао неколико хиљада војника у помоћ императору Басилу II у време грађанског рата (987-989), а цена те помоћи била је царска невеста. Владимир је прихватио крштење (988) и оженио се Аном, императоровом сестром. Потом је наредио крштење становништва читаве Русије. Кијев је добио архиепископа, који је именован у Константинопољу, према којем је Руска црква остала зависна све до 15. века. Владимир је почео кампању градње цркава, школовања свештеника (користећи ћирилично писмо и преводе књига на словенски), филантропске активности и социјалну заштиту, и рушење паганских храмова. Данас се Владимир сматра за свеца у Западној и Источној цркви (Riasanovsky N. A. 2005; Ackerman E. M. 2008).

Већ убрзо после крштења у Русији су се појавиле карактеристике месијанске свести. Тако на пример, аутор „Казивања о кнезовима Владимир-

ским“ приповедајући о сменама светских монархија од најстаријег царства до Римске империје, изводи световну власт од римског императора Аугуста. Према тој причи, Русија је наследница свих древних светских монархија, а Рурик води порекло од римских императора. Постепено се формирала идеја о Москви као „Трећем Риму“, као наследници Рима и Константинопоља. После духовног (Флорентинска унија,¹ 1439) и политичког (пад Константинопоља под Турке 1453.) пада Византије, Русија се представља као једина истинска хришћанска земља. Тада се појављује израз “Трећи Рим” – најпре за Новгород Велики, а мало касније за Москву као наследницу Другог Рима односно Константинопоља. Касније, пошто је Петар Први пренео престоницу у Санкт Петербург, поређење се преноси на целу Русију. Творац ове месијанске идеје био је монах Филотеј из града Твера, који је са симболима духовне власти (бела одећа и скиптар) дошао у Новгород као изасланик Константинопољског патријарха.

Неколико деценија касније на тој идеји преподобни Филотеј из Елејзарског манастира крај Пскова је изградио религиозно-државну доктрину Русије, као треће оваплоћење Божијег царства на Земљи, после Рима и Константинопоља, и као бранитеља истинског хришћанства. Он пише: “...два Рима падоше, трећи стоји, четвртога нема“ (Сухарев Т. А., 1914). Пад два Рима (на Тибру и на Босфору) повезује с одступањем од истинског хришћанства, којем само Трећи Рим (Москва) одолева.

Постепено је идеја “Трећег Рима” добила империјалне црте и служила руским владарима за оправдавање њихове власти над руским народом и осталим народима којима је Русија завладала. Идеја “Трећег Рима” служила је и за приклањање цркве државној власти, приказивање себе као јединог ослонаца и бранитеља истинског хришћанства, нагињање ка ксенофобији, осећању опсаде, непријатељства према папству, неповерења према другим конфесијама и према екуменском дијалогу. У томе за Европу јединственом оквиру, руско друштво успева слободно да развије свој потенцијал, мењајући се споро, пошто задржава неке архаичне елементе: аутократску државу византијског типа с утицајима најлошијих азијатских форми оријенталног деспотизма; *цезаропопистичка*² идеологија (такође византијског порекла), при којем су световна и духовна власт спојене и Цр-

¹ Флорентинска унија (Florentia - антички назив за Фиренцу) – унија католичке и грчко-православне цркве, објављена на црквеном сабору у Флоренци 6. јула 1439. Византијски цар Јован VIII Палеолог пристао је на унију с надом да ће од папе и Западне Европе добити помоћ против Турака. Унија је у Цариграду наишла на отпор, па је објављена тек 1452, пред пад Византије. Како Унија није спасла Византију од Турака, Грци су је одбацили на црквеном сабору у Цариграду 1472.

² Цезаропопизам је систем односа између цркве и државе у којем је поглавар државе у исто време и поглавар цркве, што значи да световна власт има превласт над црквеном. Цезаропопизам је остварио византијски цар Јустинијан (527-565).

ква је сервилно потчињена држави; хијерархично друштво, у којем аристократија бива оптерећена административним функцијама, а чиновници добијају племићке титуле; политички систем, у којем су градови лишени сопствене управе, буржоазија има ограничена права а сељаци су кметови. То је била једна полуфеудална, полудржавна творевина, у којој се апсолутна власт заснивала на неограниченим репресијама и тежила да поведе земљу у економску и социјалну модернизацију.

Према томе, важну улогу у освајању и ширењу руске империје одиграле су две међусобно спрегнуте идеје – панправославље и империјалне амбиције руских царева. Православље је омогућавало Русима да се супротставе на истоку муслиманима, а на западу католицима. Пропагирајући грандиозну идеју о Москви као „новом вечном граду, наследнику Рима и Константинопоља“, црквена хијерархија је стално подсећала московске кнезове на њихов свештени дуг да претворе Московију у „нову хришћанску империју“, при том не одређујући јасно границе. Та неодређеност је послужила за оправдавање подчињавања нехришћанских народа. Династичке амбиције руских царева биле су усмерене у два правца – ка истоку и западу. Они су се окретали ка Западу као духовни наследници византијских императора а ка истоку као наследници ханова некадашње огромне евроазијске империје Монгола, која је захватала и Русију.

Иван IV Грозни се прогласио 1547. године за цара (јединог владара) целе Русије, а убрзо га је московски митрополит прогласио за “Господара православних хришћана из целог света, са Истока, Запада и Океана” како је гласила званична титула византијског императора. За грб Русије узели су византијског двоглавог орла, а московски митрополит је био уздигнут на ниво патријарха. То се одразило на значај и архитектуру Москве (Кремљ, храмови). У XVI в. Козаци прогоне Татаре на исток, док истовремено покорвају Сибир и стижу до Тихог океана, који се у XVII веку претворио у границу Европе. Касније под заштитом Козака – тих својеврсних пионира на истоку и југу, у XVIII веку бивају насељене степе, које спадају у најплодније земље у целој Европи. Осим тога су покорена кавкаска племена, као и Турци из Централне Азије (XIX в.). Л. Н. Гумиљов је запазио, да “тек у XVIII веку Русија је успела да реши најважнији проблем достизања природних граница” (Гумилев Л. Н., 1992).

Царска империја од Петра I Великог (1689-1725) је одлучно прихватила западноевропски модел и у почетку XX века израсла у пету светску силу. При томе је спровођена и политика русификације неруских народа. У исто време њена индустријализација развијала се пуном снагом, подржавана европским инвестицијама и изобиљем пролетаријата, који је дошао са села, где је кметски закон био тек укинут. Заслугом Петра Великог, изграђен је у мочварном терену Санкт Петербург, познат по архитектури у стилу класицизма и неокласицизма – Петров дворец, Зимски дворец, Казањски храм, Адмиралитет.

Руска национална идеја

Руски мислилац Чадајев у свом Првом филозофском писму (1829. г.), поставио је питање руског идентитета, смисла руске историје и садржаја „руске идеје“: „Какву је мисију Творац наменио Русији, какав је уму доступни лик руског народа, његова идеја?“ (Берђајев Н., 1987). Тиме је отворио дискусију по питању односа Русије и Европе. На тој основи у Русији су се развијале две руске цивилизацијске парадигме: европска или тзв. „западњачка“, и друга – базирана на идеји „словенофилства“ (19. век). Обе се заснивају на осећању цивилизацијске уникалности и посебне културно-религиозне мисије Русије у језгру Евроазије. У том проблемском пољу појавио се још један правац – „евроазијство“. Данас се води дискусија између присталица европске гео-оријентације на једној, и приврженика „руске идеје“, „руског евроазијства“, „Русије као културног континента“ на другој страни.

Словенофилство и панславизам. Прелазни простор између руске и европске културе имао је специфичне социокултурне процесе. У првој половини 19. века никла је концепција о улози Русије и Руса, позната као *Руска идеја (доктрина)*, која је имала одређени геополитички одраз. Главно у тој концепцији је убеђење о уникалности Русије и њене културе. Њен настанак је праћен споровима између тзв. „почвеника“ – приврженика одлучујуће улоге тла тј. локалних услова и словенофила с једне стране, и тзв. западњака с друге. Њихова несугласја су била резултат различитих оцена Француске револуције, нове империјалне улоге Русије после победе над Наполеоном и нових односа с Европом. Бастион словенофила била је Москва, а западњака – престоница Санкт Петербург. Кључна питања *панславизма* заступали су у Русији такви мислиоци као што су В. Соловјев, Н. Данилевскиј (аутор дела „Русија и Европа“ 1869), П. Ламанскиј. Панславизам је никао крајем 18. и почетком 19. века у словенским земљама под турском и аустроугарском влашћу, али убрзо постаје популаран у Русији и служи као оправдање њених војно-политичких интервенција у Централној и Источној Европи. Постоји веза између панславизма и руске идеје, пошто је Русија једина словенска православна велика сила, која може да преузме месијанску улогу међу духовно сродним народима. Панславизам се данас појављује најчешће као русофилство, или као *словенски космоизам*, који заступа идеју конвергенције и универзализма нове словенске цивилизације.

Евроазијство (Евроазија – повезане континенталне масе Европе и Азије) је оригинална геополитичка руска концепција, која је изворно манифест културне особености Русије и Руса. Идеја о Русији као евроазијској синтези је настала 20-их година XX века у беломигрантским центрима у Прагу и Паризу. Њени творци били су кнез Трубецкој, природњак Вернадскиј, економски географ П. Савицкиј. Према Савицком, уместо древног

разликовања „Европе“ и „Азије“ као два основна дела „Старог света“, треба издвојити и трећи део „Евроазију“ као средишње копно састављено од три низије (Источно-европске, Западно-сибирске и Туркестанске), чији највећи део заузима Русија (Савицкиј П., 1927). Али, „закључак да Русија није географски распрострањена на два континента, већ да сама чини неко треће и самостално копно, нема, по речима Савицког, само географско значење. Тачније, географско полазиште је само основа за извођење далекосежних културноисторијских и политичких закључака о идентитету Русије, њеној прошлости и будућности“ (Суботић М., 1993).

Корени концепције су у старој визији Русије, односно Москве, као Трећег Рима, и у делима филозофа из 19. века Н. Ј. Данилевског, једног од оснивача руске идеје. Полазна тачка евроазијства је чињеница, да је Русија, са географског, геополитичког и цивилизацијског гледишта европска и азијска земља, а истовремено има јасну специфику. Евроазијство је одговор на паневропеизам западњака и азијатизам неких словенофила, а исто тако реакција против комунистичког интернационализма и мондијализма болшевика. Историчар и публицист П. Н. Миљуков пише, да Русија има византијске, словенске и европске корене. Али европеизација Русије није резултат утицаја извана, него еволуције изнутра, као у Европи, само што је остварена у тешким условима. У те услове Миљуков убраја азијатске утицаје, када подвлачи, да Русија није узела од Азије оно најбоље (Колосов В., Мироненко Н., 2001). У периоду распада комунистичког блока и СССР-а појављују се радови историчара и географа Л. Н. Гумиљова, у којима се излаже историјско-географска интерпретација евроазијства названа *нео-евроазијство*. Основни актер те концепције је амалгам или синтеза мноштва етноса и традиција, међу којима су руски Словени главни, али не једини саставни елемент. Номо тусис није Европејац, ни Азијат, пошто он има и друге специфичне црте. Евроазијска концепција је била теоријска апологетика руских империјалних тежњи и оријенталног деспотизма, који има историјске корене у утицајима византијске и монголске концепције централизоване власти, постављене изнад цркве и закона.

Успон и пад совјетске идеје

Руски народ је у доба СССР-а (1917-1990/91) претрпео тежак период, али не треба заборавити да је Русија у том периоду доживела буран развој и постала један од центара моћи у биполарном светском поретку. Комунистички систем је изменио аграрну структуру, развио индустријализацију, урбанизацију. Тај период се дели на више фаза.

а) У периоду лењинизма, после Октобарске социјалистичке револуције 1917. године, власт су преузели болшевици који, пошто су елиминисали социјалисте-револуционаре, уведе нови систем државне управе, бази-

ран на монополу једне партије професионалних револуционара, који су потекли из радничке класе и интелигенције. Одолевајући грађанском рату и спољној интервенцији, они су увели планску привреду, у којој је држава владала читавим индустријским апаратом.

б) У периоду стаљинизма, бивши револуционари који су се претворили у управљачку класу (*штазикратија*), побијени су у Стаљиновим *чисткама* и уступили су место новом покољењу бирократа-каријериста, који су оформили нову управљачку врхушку (*бирократија*). Они су користили државни економски апарат, били су задовољни добијеним привилегијама и владали су до савршенства ”дрвеним језиком” званичне марксистичке реторике. Та бирократска класа, која је успостављена према државном облику производње (државни капитализам), спроводила је систематску индустријализацију, услед чега се упустила у колективизацију земље, која је довела до опште глади и перманентног општег дефицита прехранбених производа. У приватном поседу остале су само мале окућнице за воће и поврће. У Другом светском рату, Русија је поднела велике жртве (више од 10 милиона погинулих), али је из њега изашла као победница и светска суперсила. Довољно је поменути славне битке за одбрану Лењинграда (данашњег Санкт Петербурга), Стаљинграда (данашњег Волгограда), Курска и друге.

в) Период хладног рата. После победе у Другом светском рату, СССР се претворио у светску суперсилу са сателитима у Источној Европи, која је подржавала комунистичке револуције у Кини и Вијетнаму, и антизападне покрете свуда по свету. Совјетски блок са својом војном организацијом под називом Варшавски пакт, заузимао је огроман простор укључујући Источну и део Централне Европе, као и велики део Азије.

г) Период равнотеже снага. После кубанске кризе 1962. године, када је на челу СССР-а био Хрушчов, настала је доктрина маршала Соколовског. Она је прихватила статус-кво и равнотежу у нуклеарном наоружању између НАТО и Варшавског пакта. По њој атомско оружје и његови носиици имају апсолутни приоритет над осталим војним секторима.

д) Период „ограниченог суверенитета“, настао је у доба Брежњева, 1968. године, приликом инвазије војске чланица Варшавског пакта у Чехословачку. То је период “затезања дизгина” у совјетском блоку и парирања центрифугалним тенденцијама у источноевропским сателитима.

ђ) Период „перестројке“ и повратка идеји евроазијства. Нео-евроазијатизам одбацује универзалност западних модела и залаже се за полицентризам у новом светском поретку.

Друштвена „перестројка“ и „ново мишљење“

Од 1985. године, тадашњи председник Горбачов је покренуо друштвене реформе („перестројку“) и идеологију „новог мишљења“, које ка-

раактеришу три принципа: *транзиција* (прелаз на тржишну економију), *гласност* (људска права, слобода речи) и *демократизација* (прелаз из једнопартијског у вишепартијски систем). Убрзо је дошло до распада идеолошког јединства и „параде суверенитета“ 15 република бившег СССР-а. Руска федерација је настала после „цивилизованог развода“ бСССР-а (8. 12. 1991. године). Тај датум је истовремено датум осамостаљења Украјине. Од укупно 15 република бСССР, њих 13 се удружило у Заједницу независних држава, али је она економски слабо функционална (Грчић М., 1995).

Транзиција ка тржишној економији, после више од 70 година социјализма, не дешава се ипак без појаве огромне корупције, привредног криминала и „сиве економије“. Изнова се постављају она три „проклета питања“ којима је била обележена руска култура и цивилизација XIX века: „Ко је крив?, Шта да се ради? и Куда даље?“ (Стојнић М., 1994).

У Русији су обновљене старе расправе, којим правцем да се крене: „Западњачким“, који ставља акценат на пут западне демократије, „аутохтоним“, који је заснован на самобитности, словенофилству, с акцентом на национални препород, или „евроазијским“, који полази од особите улоге Русије на раскрсници цивилизација и претендује на синтезу православно-словенске и исламске, кинеске и индијске културе.

Са „новим мишљењем“ Русија прихвата систем вредности западне цивилизације, док у унутрашњој и спољашњој политици у постсовјетском периоду се у великом степену базира на евроазијској геополитичкој концепцији. Русија, њена територија, политика и култура не припадају само Европи, она је посредник и мост између Европе и Азије, задржавајући своју геополитичку улогу на оба континента. Русија је земља с највећом територијом и најбројнијим становништвом у Европи, стуб словенства и православља, и истовремено геополитички патрон огромног амфитеатра који се пружа од Источне Европе преко Средње Азије до Далеког истока. На том простору је никла словенско-православна цивилизација. У светлу те концепције, Русија сматра да има право да штити своје интересе и у тзв. *блиском суседству* – бившим совјетским републикама. На тај начин евроазијатизам оправдава руске геополитичке аспирације, али не више на идеолошкој основи, него шире – на бази географских и историјских аргумената.

Као конкретан резултат руске евроазијске геополитичке оријентације је стварање алијансе „петорке“ (Русија, Белорусија, Казахстан, Киргизијан и Таџикијан), стварање безбедоносне алијансе – Организације шангајске кооперације, формирање економске интеграције БРИКС (Бразил, Русија, Кина, Индија, Јужна Африка), посредовање у решавању међународних конфликата у земљама „блиског суседства“ (Балкан, Блиски исток, Кавказ, Централна Азија). Русија се истовремено отвара за партнерство са Западом („Партнерство за мир“), и унапређење економских односа са Европском унијом (посебно Немачком и Француском). С друге стране, на јужним краје-

вима постсовјетског простора и у Југоисточној Европи формира се „нови римленд“, који обухвата полукружно евразијски „хартленд“. Формиран је блок ГУУАМ (Грузија, Украјина, Узбекистан, Азербејџан и Молдавија), као геополитичка противтежа руском утицају у постсовјетском простору.

Русија је мања од БСССР-а за 5 мил. km² али она и даље остаје велика држава и геополитички актер глобалног значаја. Она има велике потенцијале за економски развој: сировине и енергетске ресурсе, развијену науку, врсне специјалисте, образовано становништво и огромна тржишта у суседству (ЕУ, исламски свет, Индија, Кина, Јапан). Међутим, структура извоза је неповољна – доминира извоз нафте, гаса и других сировина, док су софистицирани производи мање заступљени. Русија је прва по производњи и друга по извозу нафте у свету. Такође, прва је по резервама угља, а има и велике резерве обојених и племенитих метала (Магнитогорск, Колима). У структури индустрије преовлађују тешка индустрија и енергетика, машиноградња, хемија, прерада дрвета и војно-индустријски комплекс.

Русија почетком XXI века ипак слабо користи свој „тројни“ потенцијал: интеграционо језгро Евроазије, транзитни положај и економски потенцијал. Стратегија за економски опоравак и одрживи развој у постсоцијалистичком периоду ослања се на нове велике циљеве као што су политичка стабилизација, технолошка модернизација привреде и армије, враћања ауторитета и улоге Русије на светској политичкој сцени. Много се говори о потенцијалима, перспективама, могућностима, а мало о решењима, акцијама и достигнућима. Русија је стратешки опредељена да изврши постепену историјску преоријентацију својих економских, геополитичких и других веза са Запада на Исток, по цену гигантских инвестиција у инфраструктурне пројекте. План је да се економски и културни потенцијал Русије преоријентује из ареала Атлантика ка региону Пацифика (Могилевкин И., 2010).

Међутим, постојеће комуникације између Европе и Азије, као што је Транссиб, као транзитни „мост“ користе се слабо; нејасне су перспективе њихове реконструкције. С друге стране, реализација пројекта реанимације Великог пута свиле, у виду трансевроазијског коридора „Европа – Кавказ – Централна Азија“ (ТРАСЕКА), који има подршку како у Кини и Јапану тако и у Европској унији (посебно у Немачкој), могао би учинити од Русије „глуви североисточни угао Евроазије, који се налази по страни од трговачких путева“ (Колосов В. А., Туровскиј Р. Ф., 2000).

Закључак

На крају, да подсетимо на Бизмаркову изреку да је „географија једина константа међународне политике“ и Стаљинову да „на жалост не можемо ништа против географије“. Ако је тачна изрека Ричарда Киплинга „Запад је Запад, Исток је Исток, неће да се сретну, никада“, онда ни евроазијска идеја

нема географско оправдање. Руска духовна култура, као и материјална, везана је многоструко више за Европу, него за Азију. Руска култура је европска, универзална култура. По речима академика Д. Лихачова: „За Русију, а и за Европу (Шпанију, Србију, Италију, Мађарску) била је од много већег значаја опозиција Север – Југ, него Исток – Запад. Са Југа, из Византије..., прелазила је у Русију духовна европска култура, а са Севера – друга паганска дружинско-кнежевска војна култура из Скандинавије. Природније би било Русију назвати Скандовизантија, него Евроазија“ (Лихачов Д., 1996).

ЛИТЕРАТУРА

- Ackermann Marsha E. et al. (2008). *Encyclopedia of world history*. Infobase, New York.
- Алексеева, Т. И. (1974). *Славяне и Германцы в свете антропологических данных*. – Вопросы истории. М. (3)60
- Анучин, В. А. (1982). *Географический фактор в развитии общества*. Москва: «Мысль».
- Auty, R., Obolensky, D., Kingsford, A. (ed.) (1989). *An introduction to Russian history*. Cambridge Univ. press.
- Бердяев, Н.А. (1996). *Избранные труды*. Москва.
- Берђајев, Н. (1987). *Руска идеја*. Београд.
- Грчић, М. (1995). *Геополитичке промене на територији бившег СССР*, "Глобус" (20), 5-20, Београд.
- Грчић, М. (2005), *Балкан као културни субконтинент Европе*. Гласник СГД, (LXXXV/1), 209-218.
- Гумилев, Л. Н. (1992). *От Руси к России*, Москва, с. 231.
- Ключевский, В. (1937). *Курс русской истории*, Ч. I. Москва.
- Колосов, В. А., Туровский, Р. Ф. (2000): *Геополитическое положение России на пороге XXI века – реалии и перспективы*. Полис, №. 3.
- Колосов, В., Мироненко, Н. (2001). *Геополитика и политическая география*., Москва: Аспект Пресс
- Леонтјев, К. (1996), *Византизам и словенство*. Београд: Логос Ортодокс
- Лихачов, Д. (1996), *Култура и съвременност*. Софија: ИК „Христо Ботев“
- Могилевкин, И. М. (2010). *Глобальная инфраструктура: механизм движения в будущее*. „Магистр“, Москва.
- Riasanovsky, N. A (2005). *History of Russia*. New York: Oxford University Press.
- Рыбаков, Б. А. (1975). *Новейшие археологические открытия*, Москва.
- Рыбаков, Б. А. (1979). *Геродотова Скифия*, Москва, с. 208.
- Савицкий, П. (1927). *Россия, особый географический мир*. Прага. Види такође од истог аутора: *Евразийство*, репринт: *Философские науки*, 12/1991, 109-122; *Географические и геополитические основы евразийства*. Русский мир: Сборник. Москва. Эксмо, 2003. с. 799-809.
- Стојнић, М. (1994). *Руска цивилизација*. Београд: Центар за геопоетику
- Суботић, М. (1993). *Социјалне и политичке идеје руског евроазијског покрета*. Филозофске студије, 25, с. 77-106
- Сухарев, Т. А. (1914). *Развитие национального самосознания в Древней Руси*. Раненбург.

Туровский, Р. Ф. (1993). *Российское и европейское пространство. Культурно-географический подход*. Известия РАН, серия Географическая.

Weber, M. (1963). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 1-3. Tübingen, B. Mohr.

Mirko Grčić

CULTURAL-GEOGRAPHICAL AND GEOPOLITICAL DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN CIVILIZATION

Summary

Russia geographically and civilization has ambivalent character – European (forest) and Asian (steppe). Huge territory of Russia extends from „sea to sea” as some kind of state-continent – which was a zone formation of Eurasian super ethnos, zone of long life and cooperation between forest and steppe people, where the diversity of the landscape was an impulse for the connections and development. This huge space was amortized and assimilated cultural influences from Northern Europe across Varyag and Baltic people, from Byzantium across South Slavs, from Western Europe across West Slavs and from Asia across Tatar - Mongolian, Turkish and Iranian people. Because of this reason is very hard to define Russian culture as a whole. The one of the most important characteristic of ethno-cultural portrait of Russia is significant diapason variations of dialects, folklores, rituals, domestic culture and beliefs. For understanding of Russian culture are not enough unambiguous linear schemes of ethnic or national substratum, it is necessary multidimensional analysis of cultural space. In this article focus is placed on holders of sense of Russian civilization, such as: 1. Mutual relations between geographical and cultural space of Russia, 2. Relations between Russian Orthodoxy and Russian mentality („Russian spirit”), 3. Relations between Russian national idea and geopolitical ideas as Pan-Slavism, Eurasian idea, Soviet idea, social „perestroika” and „New opinion”. At the end, conclusion could be that the Russian spiritual and material culture is related to many times more for Europe, then for Asia. Russian culture is European, universal.